

EYÜPSULTAN'I BETİMLEYEN AZINLIK, LEVANTEN VE YABANCI RESSAMLAR

YRD. DOÇ. DR. AHMET KAMİL GÖREN

1956 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nü 1987'de bitirdikten sonra aynı bölümde 1990'da "Hüseyin Avni Lifij Türk Resim Sanatı İçindeki Yeri ve Önemi" adlı teziyle Yüksek Lisans, 1995'te; "Türk Resminde '1914 Kuşağı' Sanatçıları'nın İnsan Figürü Sorunu" adlı teziyle doktora derecesi aldı. 1992'de İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Genel Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda başladığı görevini yardımcı doçent olarak sürdürmektedir. Batılılaşma dönemi ve Avrupa resim beykel mimarlık konularında dersler vermektedir. Türk resim sanatına ilişkin çeşitli kitapları ve makaleleri yayımlanmıştır.

Geçmişten günümüze İstanbul kentinin önemli bir yerleşim bölgesi olarak yerli ve yabancı birçok sanatçının ilgisini çeken Eyüpsultan'ı betimleyen, fotoğraflayan sanatçıları ayrı ayrı inceledikten sonra "Sanatçı Gözüyle Eyüpsultan" ana başlığı altında büyük bir albüm hazırlamayı da amaçlayan çalışmamızın ilk bölümünde yer alan gravürleri 9-10-11 Mayıs 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen 1. Eyüpsultan Sempozyumu'nda "Gravürlerde Eyüp" adıyla sanat tarihçisi Sayın Gündegül Parlar sunmuştu.(1) Gravür sanatçılarından başka, yağlıboya, suluboya, pastel vb. teknikte yapıtlar üretmiş Türk ve bazı yabancı ve levanten ressamaların da çalışmalarında Eyüpsultan'ı tema olarak seçtikleri bilinmektedir. Geçen yıl Eyüpsultan'ı betimleyen Türk ressamları ele almış(2); azınlık, levanten ve yabancı ressamları ise bu yılın konusu olarak belirlemiştik.

Araştırmamız boyunca levanten ve yabancı resamlara ilişkin örnekler bulmamıza karşın, henüz azınlık sanatçıların gerçekleştirdiği bir Eyüpsultan betimine rastlayamadık. Ancak, büyük bir olasılıkla azınlık sanatçıların da Eyüpsultan'ı tema olarak seçtiği yapıtları bulunmaktadır. Bu nedenle azınlıklara ilişkin yapıt örneği bulamamakla birlikte, aynı ortamı oluşturan öğelerden biri olarak bu konuya ilişkin de bilgi vermeyi uygun gördük.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim ve sanat merkezi olan İstanbul'un sanat ortamının 1850'li yıllardan başlayarak oldukça karmaşık bir alt yapı oluşturduğu görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, batılı anlamda oluşum sürecini yaşamakta olan Türk Resim Sanatı'nın temsilcileri olan ressamlar içinde çok çeşitli bir görünüm egemen olmakla birlikte; bu çeşitliliği yine de ortak nitelikler içinde değerlendirme olanağı vardır. Sanatçıları arasında askeri ve sivil okul çıkışlı olanlar, yurt dışında veya yurt içinde eğitim yapanlar bulunmaktadır. Kimi

ressamlar Hıristiyan azınlık, kimileri ise Yakınoğu'da yerleşmiş ya da evlenerek soyu karışmış Avrupalı ya da kısa tanımıyla levanten'dir. Bu araştırmamızda yapıtlarını inceleyeceğimiz Preziosi'yi yabancı sanatçıları arasında sayabileceğimiz gibi, aynı zamanda İstanbul'a yerleşerek yaşamını burada geçiren ve öldükten sonra Yeşilköy'de bir Latin mezarlığına gömülen bir kişi olarak levanten sanatçıları arasında da değerlendirebiliriz.

OSMANLI SANATINDA HIRİSTİYAN VE MUSEVİ AZINLIĞA MENSUP SANATÇILAR

Türk Resim Sanatı'nın batılılaşma döneminde Osmanlı dünyası içinde yaşayan Hıristiyan azınlıklara mensup sanatçıların oldukça önemli katkıları olduğunu söyleyebiliriz.(3) Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişim sürecinde, imparatorluğu oluşturan toplumlar içinde azınlıkların varlığı önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, 1530 yıllarında imparatorluğun yayıldığı tüm topraklarında yaşayan nüfus yaklaşık 6.5 milyon ve bu nüfusun %8'i olan 520.000 kişi azınlıktı. Bu oranın 19. yüzyılda (1844 yılında) %18,7'lere çıktığını görmekteyiz ki bu yaklaşık 16 milyon civarında olan toplam imparatorluk nüfusunun, 3 milyonunun azınlık olması demektir.(4) Bu rakamların 1906'daki durumuna bakıldığında ise oranın %34'lere ulaştığı ve yaklaşık 15.5 milyon müslümana karşılık 5,3 milyon gayrimüslimin yaşadığı görülmektedir.(5) İstanbul nüfusuna ilişkin bir veriye göre kentte yaşayanların %50'si gayrimüslim idi ki bunlarında %40'ı Osmanlı, %10'u ise yabancı uyrukluydu. Bu kesime mensup olanların hemen hepsi Galata ve Pera bölgesinde oturuyorlardı. Dönemin Pera'sı, yaygın olarak konuşulan Fransızca ile adeta küçük bir Paris gibiydi. 19. yüzyılın sonunda 70.000 civarında öğrencinin Fransızca eğitim gördüğü bi-

1) Bu konuda ayrıntılı bilgi ve konuya ilişkin kaynakça için bakınız: GÜNDEGÜL PARLAR, "Gravürlerde Eyüp", 1. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, Eyüpsultan Belediyesi, İstanbul (1997), s. 23-32.

2) AHMET KAMİL GÖREN, "Türk Resim Sanatında Eyüpsultan'ı Betimleyen Ressamlar", II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 8-10 Mayıs 1998, Eyüpsultan Belediyesi, İstanbul (Kasım 1998), s. 238-259.

3) SEMRA GERMANER, "1850 Sonrası Türk Resminde Kaynak ve Konular", Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s.69-74; SEZER TAN-SUĞ, Çağdaş Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s.37-38; SEMRA GERMANER, "Batı Tarzı Resmin İstanbul Yaşamına Katılışı ve Yer Aldığı Ortamlar", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, (Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler), Sanat Tarihi Derneği Yayını, İstanbul 1996, s.132.

4) STEFANOS YERASİMOS, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan 1971'e, (3. bs.), İstanbul 1980, s.324,dpt 1015 Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus ve Arazi Sayımları ve İstatistikleriyle İlgili Defter-i Hakamiler", dpt.1016 A.Ubucini, Letters sur la Turquie, İktisat Fakültesi Mecmuası, C.II., İst.1940; TUĞRAY KAYNAK-NUR NİRVEN, "Batılılaşma Döneminde İstanbul'un Azınlık, Levanten ve Yabancı Sanatçıları", Artist Plastik Sanatlar Dergisi, S.15, İstanbul Kasım-Aralık 1992, s.25-27.

5) MUSTAFA CEZAR, XIX. Yüzyıl Beyoğlusı, Akbank, İstanbul 1994, s.356.

6) İ. AKSÜĞÜR DUBEN, 1873-1908 Pera Ressamları, Beymen, İstanbul (1990), s.(7); ayrıca bakınız: aynı yerde dipnot 2'de verilen Kemal Karpat, Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics, The University of Wisconsin Press 1985, s.95-105; ayrıca Beyoğlu'na ilişkin çok geniş bilgi için Said Dubani'nin Turing tarafından yayımlanan Eski İnsanlar Eski Evler XIX Yüzyılda Beyoğlu'nun Sosyal Topografisi, (Çev:Cemal Süreya), İstanbul 1982; SAİD DUHANİ, Beyoğlu'nun Adı Pera İken (Geri Dönemeyecek Zamanlar), (Fransızca'dan Çeviren:Nibal Önel), Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1990 ve Cezar'ın XIX. Yüzyıl Beyoğlusu adlı kitabı baştan sona incelenmelidir.

7) TANSUĞ, Çağdaş Türk Sanatı, s.39, ve dpt.33'ten PARS TUĞLACI, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balıyan Ailesi, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul 1984, s.180,207; ADOLPHE THALASSO, L'Art Ottoman, Les peintres de Turquie, Paris (1910), (Tıpkı Basım Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1988), s.14; PARS TUĞLACI, The Role of The Balian Family in the Ottoman Architecture, (2nd.Ed.) YÇK (Yeni Çiğir Kitabevi(Bookstore)), İstanbul 1990, s.180 ve 397; KAYNAK-NİRVEN, a.g.e., s.27; KEVORK PAMUKCİYAN, "1867 Yılı Paris Sergisine Katılan Osmanlı Sanatçıları", Tarıh ve Toplum, Cilt:18, Sayı:105, İletişim Yayınları, İstanbul Eylül 1992, s.35/163-37/165.

linmektedir. 1836 yılında ilk Türk gazeteleri olan Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis ve Tercüman-ı Hakikat toplam 32.000 tiraj yaparken; yabancı dilde yayın yapan gazetelerin toplam tirajı 60.000'lere ulaşmıştı. Yabancı dilde yayımlanan gazeteler arasında da İngilizce ve Fransızca dillerinde basılanlar 25.000; Rumca basılan gazete ise yaklaşık 17.000-18.000 satış rakamına ulaşarak başı çekiyorlardı. Pera, modern dükkanları, tiyatroları, eğlence yerleri, yabancı dille eğitim veren okulları, bankaların genel müdürlükleri, yabancı ülke temsilcilikleriyle imparatorluğun çağdaşlaşma simgesi olarak görülüyordu.(6) Osmanlı İmparatorluğu'nun çalkantılı bir dönemini yaşadığı bu süreçte, resim sanatında da önemli bir hareketlenme söz konusuydu. Resim sanatı azınlıklar arasında Türkler'e oranla daha yaygın bir biçimde ilgi uyandırıyor ve azınlıklar arasında da resim sanatına daha çok Ermeni asıllı vatandaşlar ilgi göstermişlerdi. Bu sanatçılar arasında, Sarkis Direnyan (İstanbul 1860-Ölümü Paris'te, tarihi bilinmiyor), Mıgırdiç Civanyan (İstanbul 1848-1906), Yazmacıyan, Rupen Manas (İstanbul 1810/15-Ölümü 1875'ten sonra olmalıdır.), Tuzcuyan, Azaryan, Misçiyan, Kırkor Koçoğlu (İstanbul yaklaşık 1845-Paris 1883) adlarına rastlamaktayız. Bu ressamaların içinde Mıgırdiç Civanyan en ünlü olanıdır. Civanyan'ın resimlerinde duygusal bir atmosferin varlığı dikkat çeker. Civanyan'ın çeşitli yapıların süsleme işlerinde çalıştığı bilinmektedir. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonunda çalışan Kapriyel Kalfa (Mıgırdiçyan) adında başka bir ustanın daha adına rastlamaktayız. Bu ustayla Beylerbeyi Sarayı'nın süslenmesinde çalışan Mıgırdiç Civanyan'ı karıştırmak gerekir. Rum vatandaşlar içinde ise Hacı Anesti adına rastlamaktayız.(7) Burada, konu ile ilgili önemli bir araştırma yapmış olan Kevork Pamukciyan'ın geniş bir kaynakçayı da eklediği makalesi, bu konuya çok önemli bir

katkı sağlamıştır. Buna göre, Pamukciyan tarafından 1873-1908 yılları arasında Beyoğlu'nda açılan sergilere katılan Ermeni ressamlar 24 adet olarak belirlenmiştir; ancak, Pamukciyan bunları verirken 10. sıradan, 11. sanatçıyı vermeyerek, 12. sıraya atlamıştır. Böylece sanatçı sayısı 23 olarak kalmıştır. Bu arada, Mıgırdiç Civanyan'ın yine ressam olan kardeşi Harutyun Civanyan'a değinilmiş; ancak, sergilere katıldığı belirtilmemiştir. Eğer, bu sanatçıyı da dahil edecek olursak sayı yine 24'e ulaşmaktadır. Bu sanatçılar sırasıyla şunlardır: 1. Viçen Abdullah(yan) (Doğumu yaklaşık İstanbul 1840'lar-ölümü ise aynı kentte 1900'dür.). Ünlü saray fotoğrafçıları Kevork (1839-1882) ve Hosvop Abdullah (?-1902)'in kardeşidir. 2. Simeon Agopyan (İstanbul 1857-1921), manzara ve portre ressamı olarak tanınır. 3. Anna Aslanyan (Yaşamına ilişkin fazla bilgi bulunmamaktadır.) Olasılıkla, Viçen Aslanyan'ın kızkardeşi ve Oskan Efendi'nin eşi olduğu düşünülmektedir. 15 Nisan 1902 ve Mayıs 1903 tarihlerinde Beyoğlu'nda açılan sergilere birer tablosu ile katılmıştır. 4. Nıvart Aslanyan (Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur.) Olasılıkla Anna Aslanyan'ın kızkardeşidir ve 15 Nisan 1902'deki Beyoğlu'nda açılan sergiye katılmıştır. 5. Viçen Aslanyan (İstanbul 1866-1942), 1881'de Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girdi 1887'de mezun oldu. Mayıs 1903'teki Beyoğlu'nda açılan sergiye dört yapıtıyla katıldı. 1921 yılında açılan Galatasaray Sergisi'nde de üç yapıtı sergilendi. 6. Aram Bakkalyan (İstanbul 1875-Paris 1959), 1890'da Sanayi-i Nefise'ye girdi, 1902'de Paris'e giderek Académi Julian'e devam etti ve buradan mezun oldu. Natürmortları ve İstanbul manzaraları ile ünlendi. 7. Mıgırdiç Civanyan (İstanbul 1848-1906), Pierre Désiré Guillemet ve eşi tarafından açılan Desen ve Resim Akademisi'ne devam etti. 1876-1879 yılları arasında İtalya'da eğitimini sürdürdü. Şarkıcı olarak İtal-

yanca opera temsillerine katıldı. 1881'de Tepebaşı'nda Petits-Champs Belediye Bahçesi'nde Elifba Kulübü tarafından açılan sergiye, çiçek motifli dört tablosu ile katıldı. 1894'te ise Beyoğlu Rus Elçiliği'nde bir resim sergisi açtı. Küçük kardeşi Harutyun Civan-yan da kendisi gibi bir ressam ve resim hocasıydı. 8. Sarkis Diranyan (İstanbul'da yaklaşık 1860'da doğdu, belli olmayan bir tarihte olasılıkla Paris'te öldü.) Sanatçı, 1875'te Guillemet'nin Desen ve Resim Akademisi'nde öğrenci oldu. 1883'te Beyoğlu'nda Abdullah Biraderler'in fotoğrafhanesinde "Büyücü Kadın" adlı yapıtını sergileyip sattı ve buradan elde ettiği gelire Paris'teki Güzel Sanatlar Akademisi'ne gidip Jean-Léon Gérôm'un öğrencisi olarak 1889'da mezun oldu. 1892 ve 1900 Uluslararası Paris Sergileri'nde şeref ödülü kazandı. 9. Telemak Ekserciyen (İstanbul 1840-1891/1894), Apraham Sakaryan'ın öğrencisidir. 1870-1872 yıllarında Beyoğlu'nda oturmaktaydı. 27 Nisan 1873'te Sultanahmed'de Mekteb-i Sanayi'de ve 1 Temmuz 1875'de Darülfunun (günümüzdeki Basın Müzesi)'de açılan ilk resim sergilerine katıldı. 10. Esayan (Yaşamına ilişkin yeterli bilgi yoktur). 1850'de Talas'da doğan 1937'de Halep'te ölen Şavarş Esayan adında bir desinatör ve ressam vardır ki bu sanatçı 1899'dan önce İstanbul'da öğretmenlik yapmıştır. Dolayısıyla bu kişinin, adı geçen sanatçı olabileceği olasılığı vardır. Sanatçı 1896'da Beyoğlu, Cadde-i Kebir'deki 331 No'lu Angelidis Magazası'ndaki açılan bir sergiye katılmıştır. (12).(11'den 12'ye atlanmaktadır.) Kirkor Köçeoğlu (İstanbul 1845-Paris 1883). 1 Temmuz 1875'teki Darülfunun, Eylül 1880 Tarabya Rum Kız Mektebi ve 8 Nisan 1881 Tepebaşı'nda Elifba Kulübü'nün sergilerine katılmıştır. Kızıltoprak'taki Zühtü Paşa Camii içinde yer alan kitabeler kendisine aittir. 13. Rupen Manas, (İstanbul 1810/15-1875). 1847'de Paris'teki Os-

manlı Sefarethanesi'nin baş tercümanıydı. 1869'da ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Milano Başkonsolosu idi. 1 Temmuz 1875'teki Darülfunun'daki sergiye katılmıştır. 1850'de Abdülmecid'in büyük kızı Fatma Sultan (1840-1883)'ın bir portresini betimlemiştir.(8) Bu arada İstanbul'daki Fransız Sarayı'nda yine 1850 tarihli, sanatçısı belirsiz, Sultan Abdülmecid'in 93x124cm. boyutlarında yağlıboya bir portresinin bulunduğu dikkatimizi çekmektedir.(9) 14. Mihran Mardikyan (Doğum yeri ve yılı belli değildir.-Ölümü ise İstanbul 1907'dir.) 1896'da Beyoğlu'nda açılan sergiye katılmıştır. 15. Mıgırđıç Melkonyan Yaklaşık 19. yy. başlarında doğmuştur. Ölüm tarihi ve yerine ilişkin fazla bilgi yoktur.) 8 Nisan 1881'de Tepebaşı'ndaki sergiye biri Abdullah Biraderler'e, diğeri ise Madame Leval'e ait iki portre ile katılmıştır. Pamukciyan, bu iki portrenin Melkon Diratzuyan (1837-1904?)'a ait olmasının daha kuvvetli bir olasılık olduğunu öne sürmektedir. 16. O. Miaser (Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur.) Sanatçı 1903 yılının Mayıs ayında Singar Mağazası'nda açılan sergiye üç yapıtıyla katılmıştır. 17. Misak Efendi (Bu sanatçıya da ilişkin bilgilerimiz fazla değildir.) 8 Nisan 1881'de Tepebaşı'ndaki sergiye katılanlar arasında adı geçmektedir. 18. Yervant Oskan Efendi (İstanbul 1855-1914). Heykeltıraş, ressam, eğitimci ve idareci olarak Türk sanatında büyük bir üne sahiptir. 1873-1877 yılları arasında Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. 1878'de Paris'e gitti ve Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. Aynı yıl burada açılan uluslararası sergiye katıldı. 1 Mart 1883'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nde hocalığa başladı. 1901'da Beyoğlu'nda açılan "İstanbul Salonu" adlı resim ve heykel sergisine 6 mermer büst ve 3 tablo ile katıldı. Daha sonra aynı serginin 1902'de açılan ikincisine de üç tablo ve iki heykelle katıldı. 1883'te Osman Hamdi Bey ile birlikte Nemrud Dağı Tümülsü Kazısı'na ka-

8) KEVORK PAMUKCİYAN, "Osmanlı Döneminde İstanbul Sergilerine Katılan Ermeni Ressamlar", *Tarih ve Toplum*, Cilt:14, Sayı:80, İletişim Yayınları, İstanbul Ağustos 1990, s.34/98-41/105

9) JEAN-MICHEL CASA, *Le Palais de France à İstanbul/İstanbul'da bir Fransız Sarayı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s.83*

10) PAMUKCIYAN, a.g.e., a.y.; ayrıca bazı örnekler ve diğer bilgiler için bkz: AHMET KAMİL GÖREN, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma Çabaları Bağlamında 19. Yüzyıl Sanat Ortamı Oluşturan Azınlık, Levanten ve Yabancı Ressamlar", Antik&Dekor, S.40., İstanbul Nisan 1997, s.88-99

11) SEMRA GERMANER, "19. Yüzyıl Batı Resminde İstanbul Manzaraları", Sanat Tarihi Etkinlikleri VII., (Konferans Notları), 28 Kasım 1996 Perşembe 18.30, İstanbul Beyoğlu Aksanat, gravür ve seyahatnamelerde İstanbul temasına ilişkin geniş bilgi için bkz: NECLA ARSLAN, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul*, (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl), İstanbul 1992; NECLA ARSLAN, "Gravürlerin 19. Yüzyılda İstanbul'un Kültür ve Sanat Ortamındaki Yeri", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, (Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler), Sanat Tarihi Derneği Yayını, s.63-74; NECLA ARSLAN, "19. yy. İstanbul'un Kültür ve Sanat Ortamında Gravürlerin Yeri", Sanatsal Mozaik, S.13, İstanbul Eylül 1996, s.18-26; İstanbul'u betimleyen sanatçılara ilişkin geniş bilgi için bkz: AHMET KAMİL GÖREN, "İstanbul Ressamları", Artist Plastik Sanatlar Dergisi, S.20, İstanbul Mayıs 1993, s.16-17; AHMET KAMİL GÖREN, "İstanbul Impressions of the Artists", ICOC, Issue:45 İstanbul Aralık 1995, s.64-77; AHMET KAMİL GÖREN, "Geçmişten Günümüze Gravürlerde, Minyatürlerde, Tablolarda İstanbul Teması, İstanbul'u Betimleyen Ressamlar", Antik-Dekor, S.33, İstanbul Şubat 1996, s.160-164; MEHMET ÖZEL (Haz.), *Ressamların Fırcasından/From the Paintbrush of the Artists İstanbul*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1995; ayrıca 18.yüzyıl İstanbul'u betimleyen sanatçılara ilişkin geniş bilgi için bakınız: AUGUSTE BOPPE, *Les Orientalistes Les Peintres du Bosphore Au XVIIIe Siècle*, ACR Edition, Les Editions de l'Amateur, Paris 1989 (Boppe 1862-1921 yılları arasında Fransa'nın, Türkiye büyükelçiliğini yapmıştır.), AYKUT GÜRÇAĞLAR, *Hayali İstanbul Manzaraları*, (İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 1996

tıldı. Vicen Aslanyan'ın kızkardeşlerinden biri (Nivart veya Anna) ile evlenmiştir. 19. Apraham Sakayan (İstanbul 1821-1876). Resim eğitimi için Paris'e gönderildi. 1 Temmuz 1875'teki Darülfünun'daki sergiye katılmıştır. 20. Ruppen Seropyan (Van 1875/76-İstanbul 1917). Sanayi-i Nefise ve Paris Académie Julian'i bitirdi. 3 Ekim 1907'deki Babıâli'deki bir sergiye katıldı. 21. Serpasyan (Yaşamına ilişkin fazla bilgimiz yoktur.) Pamukciyan'a göre bu kadın sanatçının adının doğru biçimi Çırpaşyan olmalıdır. Bu soyada sahip bir aile Van'da bulunmaktadır ki bu ailenin bir kısmı Erivan'da; bir kısmı ise Paris'te yaşamaktadır. 1 Temmuz 1875'teki Darülfünun'daki sergiye katılanlar arasında adı geçmektedir. 22. Serviçen (Doğumu yaklaşık 1845'ler olarak tahmin edilmektedir. Ölümü hakkında bilgi yoktur.) 1867 yılındaki Paris Uluslararası Sergisi'ne katılan Osmanlı İmparatorluğu sanatçıları arasında adı geçmektedir. 23. Boğos Şaşıyan (Doğum-ölüm tarihlerine ilişkin fazla bilgimiz yoktur.) 1880 yılı Eylül ayında Tarabya'daki Rum Kız Mektebi'nde Elifba Kulübü tarafından açılan sergiye; 8 Nisan 1881'deki Tepebaşı'ndaki yine aynı kulübün açtığı sergiye katılmıştır. 24. Melkon Diratzuyan (İstanbul 1837-1904). Mıgırđıç Melkonyan'ı tanıtırken değinildiği gibi 8 Nisan 1881 tarihli sergiye katılan sanatçının Melkon Diratzuyan olduğu sanılmaktadır. Sanatçı, 1857'de Venedik'te Murad-Rapayelyan Mektebi'nden, daha sonra da aynı kentteki Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuştur. Sanatçı, portre ressamı olarak ünlenmiştir. 1870 yılında Beyoğlu'nda meydana gelen bir yangında, Venedik'ten getirdiği 40 kadar tablosu yanmıştır.(10)

LEVANTEN VE YABANCI RESSAMLAR

Yine aynı dönemde Osmanlı padişahlarının yakın ilgi gösterdikleri levantenler ve yabancı ressam da bu-

lunmaktaydı. Yabancı ressamların Osmanlı İmparatorluğu topraklarına özellikle de İstanbul'a sıklıkla gelmeye başladıkları tarih olarak 18. yüzyıl gösterilmektedir. Gerçekleştirilen yapıtlar içinde gerçeğe tam olarak uymayan; imgesel olarak çalışılmış yapıtların varlığı da oldukça dikkat çekicidir. Bilindiği gibi bu dönemde, İmparatorluk topraklarına gelen sanatçılar arasında seyahatnameleri resimleyen gravür ustaları da önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde İstanbul'un tema olarak alındığı resimler, yoğun bir talebin de etkisiyle sayıca artmıştır; ancak bunların -zaman zaman kaliteli olanları olmakla birlikte- bir Rönesans resmi kadar birinci sınıf olduğu söylenemez.(11) Bu arada sanatçıların imparatorluk topraklarına gelmeye başladığı 18. yüzyıl başından itibaren özellikle de batılılaşma hareketinin başlangıç noktası olarak görülen III. Ahmed Dönemi'nden başlayarak, gelen sanatçıların hangi döneme rastladığını görmek açısından, sırayla Osmanlı padişahlarının saltanat yıllarına kısaca bir göz atacak olursak; III.Ahmed (1703-1754), I.Mahmud (1730-1754), III.Osman (1754-1757), III.Mustafa (1757-1774), I.Abdülhamid (1774-1789), III.Selim (1789-1807), IV.Mustafa (1807-1808), II.Mahmud (1808-1839), Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876), V.Murad (1876-1876), II.Abdülhamid (1876-1909), 20. yüzyıl başlarından itibaren V.Mehmet Reşad (1909-1918), VI.Mehmed Vahideddin (1918-1922) yılları arası şeklinde sıralanmaktadır. Burada ele alacağımız dönem daha çok 19. yüzyılın başında 1807'de tahtı devreden III.Selim Dönemi ve bunu takip eden IV.Mustafa, II.Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V.Murad, II.Abdülhamid dönemleridir. Dönem sırasıyla İstanbul'a ve imparatorluk topraklarına gelen resamlara göz atacak olursak: Bilindiği gibi 18. yüzyılın sonuna doğru, daha önce Paris'te moda olan "Turquerie" (Türk tarzı), yerini giderek Yakın-

doğu ile romantik ilişkilere bırakmıştır.(12) III. Selim Dönemi'nde 18. yüzyılın sonlarında önce Ignatius Mouradgea D'Ohsson sonra da Fransız İgnace Melling İstanbul'a gelmiştir. Bu sanatçılardan D'Ohsson Général de L'Empire Othoman adlı gravürlü kitabını III. Selim'e sunmuştur. Melling ise, III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan'a karşı büyük bir ilgi duymuş; gerçekleştirdiği saraylar yanında İstanbul'u betimlediği ve yayımladığı gravürlü kitap ile, aslında, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısının İstanbul'una ilişkin çok değerli olan belgeler bırakmıştır.(13)

1807-1808 arası yalnızca bir yıl tahtta kalabilen IV. Mustafa Dönemi'nden sonra 1808-1839 yıllarında hüküm süren II. Mahmud'un döneminde de Batı ile olan ilişkilerin sürdüğü görülmektedir. Bu dönemde, doğu ülkelerinin tanıtıldığı seyahatnameleri resimlemek üzere ünlü İngiliz gravür sanatçıları William Henry Bartlett (1809-1854) ilk kez 1834'te ve Thomas Allom (1804-1872) 1836-38 arasında İstanbul'a gelmişlerdir. Allom, Robert Walsh ile birlikte gerçekleştirdikleri "Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor" adlı 1839'da Londra'da basılan iki ciltlik kitabı resimlemiştir. Bartlett ise Miss Julie Pardoe'nun ünlü "The Beauties of the Bosphorus" adlı 1838'de Londra'da basılan kitabını gravürleriyle süslemiştir. Beyoğlu'nda bir sanatçı topluluğunun oluşmasına ve İstanbul'un batılı ülkelerde tanınmasına önemli katkılar sağlayan bu sanatçılar "Erken Oryantalistler" olarak adlandırılmışlardır.(14) Her İki sanatçının da adı geçen kitaplarda yer alan gravürleri, ayrı olarak daha büyük getirisi olduğundan, sahaf lar ve kitap, gravür, tablo müzayedesi düzenleyen şirketler tarafından sürekli aranan yapıtlar arasındadır.

II. Mahmud'un ordudan, eğitime, yönetimden giyim kuşama kadar bir çok alanda gerçekleştirdiği reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma

yolunda attığı önemli adımlardır. Bu dönemde resim sanatında da Batı'ya duyulan ilginin devam ettiği görülmektedir. II. Mahmud'un resim eğitimi alması için Paris'e yolladığı Rupen Manas'ın yanında, kendi yağlıboya portresini yaptırarak Bab-ı Ali'ye astırması; askeri bandonun başına İtalyan Guiseppe Donizetti'yi getirmesi, dolayısıyla Batı türü müzikte aşamaların yapılması; ilk tiyatronun açılması, Ampir ve Barok biçimin mimariye girmesi ve daha bir dizi yenilik bu dönemin karakteristik özelliklerini oluşturur. (15)

II. Mahmud Dönemi'nde İstanbul'a gelen sanatçılar arasında yer alan Fransız Alexandre-Gabriel Decamps (1803-1860) ve Adrien Dauzats, İsviçreli Charles Gabriel Gleyre (1808-1874); Belçikalı Jacob Jacops sayılabilir. 19. yüzyıl ortalarına kadar, batılı sanatçılarca İstanbul'un anıtları, doğa görünüşleri ve kıyafetlerin tema olarak seçildiği betimlerden sonra, bu kez 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak manzara yanında, yaşamdan sahneler de görülmeye başlamıştır. (16)

Olasılıkla kimliğini bilemediğimiz yabancı bir ressamın gerçekleştirdiği yağlıboya bir çalışmada Eyüpsultan'da Mihrişah Sultan Sebili'nin bulunduğu Bostan İskeleyi Sokağı'nda II. Mahmud'un Cuma Selamlığı betimlenmiştir. (Resim 1) Bu çalışmanın 1836-38 yılları arasında İstanbul'a gelen Thomas Allom (1804-1872)'un Robert Walsh ile birlikte gerçekleştirdiği Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor, C. I-II, London 1839 adlı kitapta yer alan bir gravüründen kopya edildiği düşünülebilir. Adı geçen kitap 1839 yılında basıldığına göre sanatçısını bilemediğimiz bu tablonun da anılan bu tarihten sonraki bir dönemde yapıldığını söyleyebiliriz.(17)

İlk kez 1845 yılında Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861 yılları arası 22 yıl) İstanbul'a gelen Ayvazovski, daha sonra yine aynı dönemde İstanbul'a iki kez daha gelmiştir. 1874 yılında İstan-

12) SEMRA GERMANER-ZEYNEP İNANKUR, *Oryantalizm ve Türkiye, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları*, İstanbul 1989, s.59 ve67, GÜNSEL RENDADA, "Avrupa Sanatında Türk Modası", *Sanat Üzerine*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s.39-50

13) SEMAVİ EYİCE, "19. Yüzyılda İstanbul'da Batılı Yazarlar, Ressamlar, Mimarlar, Edebiyatçılar ve Müzisyenler", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, (Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler), Sanat Tarihi Derneği Yayını, İstanbul 1996, s.25-26, ANTOİNE IGNACE MELLING, *Voyage Pittoresque De Constantinople et De Rives Du Bosphore*, Yapı Kredi Bankası, İstanbul (tarihsiz) (Paris 1809-1819 baskısının tıpkı (ancak daha küçük boyutlarda) basımı)

14) GERMANER-İNANKUR, a.g.e., s.77-78; MUSTAFA SEVİM (Hazırlayan), *Gravürlerle Türkiye'in Gravures Türkiye İstanbul*, C.I,2,3, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, sayfa numarasız "Sunuş/Introduction" bölümlerinde yaşam öykülerine ilişkin bilgiler, daha sonra sınıflandırılmış bölümlerde gravürler, son sayfalarda da gravürlerin yer aldıkları kaymaklar yer almaktadır. (Bu yayında toplam 269+290+292=851 büyük boy gravür bulunmaktadır.)

15) GERMANER-İNANKUR, a.g.e., s.81

16) GERMANER-İNANKUR, a.g.e., s.81; Anonim, "Decamps, Alexandre Gabriel", *Webster's Biographical Dictionary*, A Merriam-Webster, G. and C. Merriam Company, U.S.A. (tarihsiz), s.399, aynı eserin 600. sayfasında "Gleyre, Charles Gabriel"

17) NECLA ARSLAN, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1992, s. 187-188; Bu konuda görüşlerinden yararlandığım Sayın Prof. Dr. M. Baha Tanman'a teşekkür ederim.

*1. Anonim, "Eyüp'te II. Mahmud'un Cuma Selamlığı", 37x45 cm., tuval üzerine yağlıboya, (Anonim, Antik A. Ş. 185. Müzayede, İstanbul 4 Mayıs 1997, sıra no: 248)

bul'da iki ay kalıp (Abdülaziz Dönemi), daha sonra da sekiz kez İstanbul'a gelen sanatçının İstanbul'un çeşitli köşelerini betimlediği çalışmaları içinde Eyüpsultan da bulunmaktadır. Bu bölümde sanatçının daha ayrıntılı bir yaşam öyküsünü ve Eyüpsultan'ı tema olarak seçtiği yapıtını ele alıyoruz.

IVAN
KONSTANTİNOVIÇ
AYVAZOVSKI
(FEODOSİYA 1817-
FEODOSİYA 1900)

Osmanlı uyruklu bir Ermeni ailesinin oğlu olarak 1817'de Kırım'da Feodosiya kentinde doğan Ayvazovski, Sinferopol'da lisede okurken yaptığı eskiz ve krokiler Çar I.Nikola'nın ilgisini çekmiş ve onun emriyle 1833'de Petersburg'daki Çarlık Güzel Sanatlar Akademisi'ne kabul edilmiştir. Sanatçı, bu dönemde en çok Salvator Rosa, Ruissdael, Claude Lorrain ve deniz ressamı Théodore Gudin'den etkilenmiştir. Daha sonra bir süre sarayda çalışan Fransız deniz ressamı Philippe Tanneur'ün yanına yardımcı olarak atanmıştır. 1840'da çalışmalarını geliştirmek için dört yıl süreyle İtalya, İspanya, Portekiz, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Malta'da inceleme gezileri yapmış, bu ara-

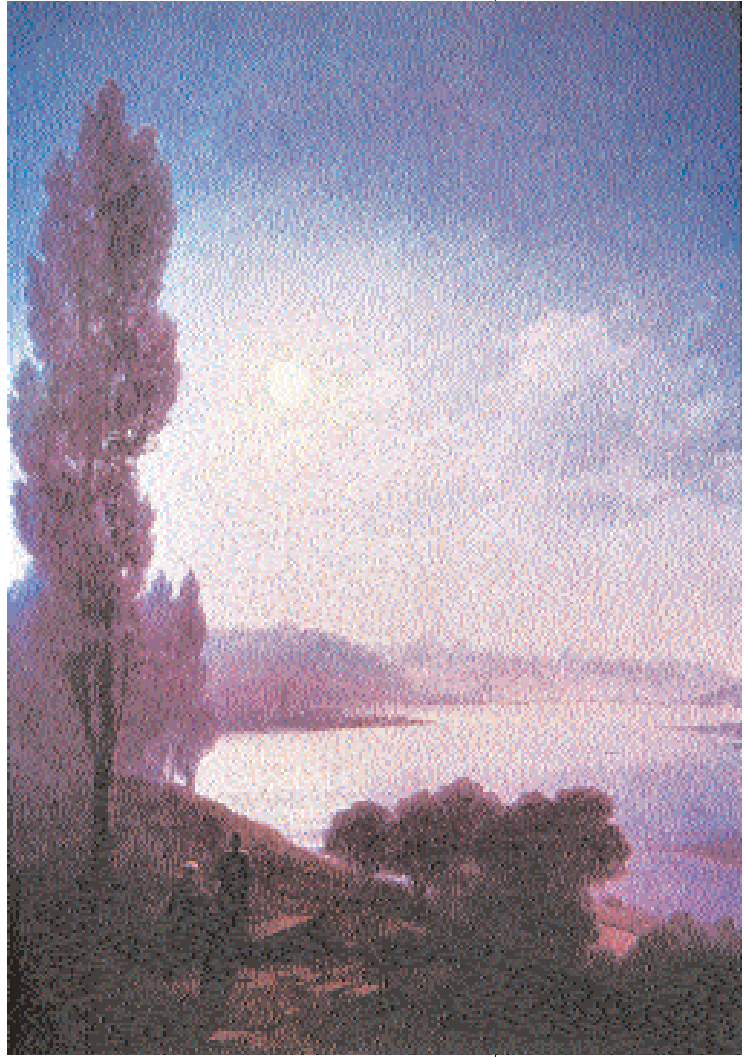
da yapıtlarını sergilemiştir. Ayvazovski Rusya'ya dönüşünde Deniz Bakanlığı'na birinci ressam sıfatıyla ataşe olarak atanmış, 1844'te Petrograd'daki Güzel Sanatlar Akademisi'ne üye, 1847'de de Profesör olarak seçilmiştir. Kırım Savaşı'nı yerinde gözlemleyerek resimleyen sanatçı, 1857'de Paris'e giderek "Salon de Peinture" de kişisel bir sergi gerçekleştirmiş ve bir altın madalya yanında "Légion d'Honneur" nişanıyla ödüllendirilmiştir. Rus deniz ressamlarının en ünlü temsilcisi olan Ayvazovski gerek yurt içinde, gerek yurt dışında pek çok gezi yapmış, sayıları beş bine ulaşan yapıtlarında deniz resimlerinin yanısıra dünya tarihinden olayları, geleneksel halk öykülerini, Kutsal Kitabı, kent ve doğa görünümelerini tema olarak seçmiştir.

Sanatçı, 1845'te Rus Coğrafya Cemiyeti'nin kurucusu Amiral F. Lütke kumandasındaki bir gemiyle ve Rus Çarlığı'nın Veliahdı Grandük Konstantin Nikolayeviç ile Anadolu kıyıları ile Ege Adaları'nı kapsayan bir geziye çıkmış ve İstanbul'u ilk kez bu gezi sırasında ziyaret etmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde iki kez daha İstanbul'a gelen sanatçı, Padişah'a bir resmini armağan etmiş ve dördüncü rütbeden bir Nişan-ı Alî almıştır. Sultan Abdülaziz döneminde, 1847'de İstanbul'da iki ay kalan Ayvazovski, konduğu mimar

Sarkis Balyan aracılığıyla Padişah'a takdim edilmiş, Dolmabahçe Sarayı için birçok resim gerçekleştirmiş ve ikinci rütbeden Osmanî nişanıyla ödüllendirilmiştir. Dönemin gazetelerinde sanatçının Abdülaziz'in yağlıboya bir portresini yaptığına ilişkin haberler de çıkmıştır. Ayvazovski, sekiz kez ziyaret ettiği İstanbul'u gün doğuşu, gün batışı ya da mehtaplı gece gibi romantik ortamlarda yansıtmış, bunun yanı sıra "İstanbul'da Kayığa Binenler", "Tophane İskelesinde Bir Kahvehane", "V. Murad'ın Portresi" gibi figürlü tablolar da gerçekleştirmiş ve bunları İstanbul'da açtığı birçok sergide sanatseverlere sunmuştur. Bu sergilerin en önemlisi ve sonuncusu 1888'de sanatçının yeğeni aracılığıyla düzenlenmiş ve sanatçının yirmi dört tablosunu sergilenmiştir. Ayvazovski'nin yapıtları Dolmabahçe Sarayı, Küçüksu Kasrı, Askeri Müze, Deniz Müzesi, Şale Köşkü, Ermeni Patrikhanesi, Çankaya Köşkü ve çeşitli özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.(18)

Ayvazovski'nin yağlıboya tekniğiyle gerçekleştirilen bu çalışması yine Piyer Loti Tepesi'nden ağırlıklı olarak Haliçi panoramik olarak yansıtmaktadır. (Resim 2) Eyüpsultan'ın ise sağ tarafta görülen Defterdarburnu bölümü tabloya girmiştir. Sanatçı, burada özellikle mezarların bulunduğu bir bölgeden çalışmış olmasına karşın, bu niteliği özellikle tuvaline yansıtmamış gibi görünmektedir. Tablonun egemen motifleri olarak dikkati çeken öğeler, tepede parlayan Ay, sağ tarafta yükselen bir servi ağacı ve hemen bunun altında oturan iki kişidir. Arka planda İstanbul silüetini oluşturan karakteristik camili, minareli görünüm dikkat çekmektedir. Ayvazovski'nin bu çalışmasında romantik bir görünüm kendini göstermektedir.

Abdülmecid Dönemi'nde Alman Carl Haag (1820-1915), Adolf Schreyer (1828-1899), Maximilian Schmidt, Belçikalı Jean-Baptiste Huymans (1826-?), Fransız Narcisse Berchere

(1819-1891), Alexandre Bida (1823-1895), Hercule Brabazon, Jean- Joseph Benjamin Constant (1845-1902), Germain-Fabius Brest (1823-1900), Theodore Frere (1814-1888), Eugène Napoléon Flandin (1809-1876), Constantin Guys (1802-1892), Jules Laurens (1825-1901), Camille Rogier (Philippe Jullian'ın The Orientalists adlı kitabında s.195'te verdiği bilgilere göre doğum-ölüm tarihleri kesin olarak belli değil, ancak, İstanbul'da yaşadığı ve 1839-1848 yılları arasındaki Salon Sergilerinde yer aldığı bilinmektedir.), Adolphe Yvon, Horace Vernet (1789-1863) ve Felix Ziem, (1821-1911); İngiliz Richard Dadd (1819-1887), William Holman Hunt (1827-1910), John Frederick Lewis (1805-1876), Edward Lear (1812-1888) Türkiye'yi ziyaret

*2. İvan Konstantinovich Ayvazovski, "Ay Işığında Eyüp", (1874), tuval üzerine yağlıboya, (Dolmabahçe Sarayı koleksiyonu) (Semra Germaner-Zeynep İnankur, Oryantalizm ve Türkiye, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları, İstanbul 1989, s. 93)

18) GERMANER-İNANKUR, Oryantalizm ve Türkiye, s. 91-92.

*3. Amedeo Preziosi, "Eyüp Piyer Loti Sırtlarında Gezinti", (imzalı), 34x53 cm., kağıt üzerine suluboya, (Anonim, Kısav Sanat Galerisi 4., İstanbul 1993, sıra: 2)

eden başlıca ressamlardır. Ayrıca Malta'lı Amadeo Preziosi (1816-1882) ile yine Malta'ya yerleşmiş olan Bavyalı Jean Schranz (1794-1872) Türkiye'yi ziyaret eden ve buraya yerleşen ressamlar arasındadır. Ayrıca Doğu'ya Bakış Sergisi'nden sonra Carlo Bossoli (1815-1884), Ippolito Caffi (1809-1866) (1843'te İstanbul'da çalışmıştır.) gibi sanatçıların da İstanbul'da çalıştıkları görülmektedir.

Bu bölümde araştırmamızda Eyüp Sultan'ı betimleyen Preziosi'nin yaşam öyküsü ve Eyüp Sultan temalı yapıtlarına yer vereceğiz.

AMADEO PREZIOSI (VALETTA 1816- İSTANBUL 1882)

Malta'nın Valetta kentinde doğan sanatçı, ülke yönetiminde etkin olan soylu bir ailenin oğluydu. İlk resim çalışmalarına Guiseppe Hyzler'in atölyesinde başlayan sanatçı, eğitimini Paris Güzel Sanatlar Okulu (l'Ecole des Beaux-Arts)'nda sürdürdü. Paris dönüşü babasının ressam olmasına karşı çıkması nedeniyle Malta'yı terk ederek yaklaşık olarak 1842 yılında İstanbul'a yerleşti ve yaşamının sonuna kadar burada kaldı.

Preziosi İstanbul'a geldikten sonra

kısa bir süre içinde döneminin İstanbul yaşamını yansıtan çalışmalarıyla ünlendi. Sanatçının yapıtlarında dikkati çeken temalar, İstanbul'un birbirinden güzel çeşitli semtlerinin doğal çekici yönlerinin yansıtıldığı görünüşler ile bu kentte yaşayan insan tipleri olmak üzere başlıca iki gruba ayrılabilir. Sanatçı, İstanbul'da yaşayan halkın kültür çeşitliliğini yansıttığı resimlerindeki modellerini günlük yaşamın içinde vermeye çalışmış, değişik mesleklerden seçtiği modeller yanında, Türk, Rum, Arnavut, Ermeni, Bulgar, Yahudi gibi Osmanlı toplumunu oluşturan etnik halkları da yapıtlarına yansıtmıştır. Sanatçının kalem ya da mürekkeple çizip daha sonra suluboyayla renklendirdiği bu resimler, döneminde İstanbul'a gelen turistlerin en çok satın aldıkları gezi anıları içindedir. Bu nedenle, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Deniz Müzesi, Topkapı Sarayı ve bazı özel koleksiyonlar dışında, sanatçının çalışmalarının büyük bir bölümü yurtdışında bulunmaktadır. Sanatçının resimlerinin taşbaskılarından oluşan "Stamboul Recollections of Eastern Life" 1858'de, "Stamboul Souvenir d'Orient" de 1861'de iki albüm şeklinde yayımlanmıştır. Preziosi'nin yapıtları 1858'de Paris'te, 1863'te Londra'da, 1867'de yine Paris'te Ulusla-

*4. Amedeo Preziosi, "Piyer Loti'den Haliç", 40x59 cm., kağıt üzerine suluboya, (İRHM koleksiyonu), (Hâlenur Kâtipoğlu (Yayına Hazırlayan), Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu/The Collection of İstanbul Museum of Painting and Sculpture Mimar Sinan University, YKY, İstanbul 1996, s. 142)

rarası Sergi'de, 1880 ve 1881'de İstanbul'daki ABC Kulübü'nün sergilerinde sergilendi. 1860'lardan sonra İstanbul'un batılılar tarafından eski çekiciliğini yitirdiğini gören sanatçı, tema çeşitliliği sağlamak üzere 1862'de Mısır'a, 1868 ve 1869'da Romanya'ya gitti. Yaşamının son dönemlerine ilişkin çok az bilgi bulunan sanatçı, II. Abdülhamid'in saray ressamı olmuş, Yeşilköy'de yaşamış ve Beyoğlu'ndaki atölyesinde çalışmalarını sürdürmüştü ve 27 Eylül 1882'de Yeşilköy'de bir av kazasında yaralandıktan sonra ertesi gün yaşama veda etmiş ve Yeşilköy'deki San Stefano Katolik Mezarlığı'na gömülmüştür.(19)

İstanbul'un birbirinden güzel köşelerini, burada yaşayan insanların günlük yaşamlarından kesitleri aktarmasıyla ünlenen Preziosi, kağıt üzerine suluboya tekniğinde gerçekleştirilmiş bu yapıtında yine günlük yaşamdan bir sahneyi betimlemiştir. Piyer Loti Tepesi'nde renkli giysileriyle feraceli kadınlar, yanlarında fesli küçük bir çocukla gezinti yaparlarken yansıtılmışlardır. (Resim 3) İstanbul'a gelen yabancı gezgin, fotoğrafçı ve ressamların her dönemde ilgisini çeken başıboş köpeklerin varlığı bu tabloda da gözardı edilmemiştir. İnsan figürlerini en önemli konuma yerleştirerek yapıtını gerçekleştiren Preziosi, ön sağ ve sol alt bö-

lümlere Eyüpsultan'ın tarihi evlerini ve küçük camileri, arka plana ise Haliç panoramasını yerleştirmiştir. Haliç boyunca sağ ve sol taraflarda uzanan İstanbul'un karakteristik silüetinin yanı sıra, Unkapanı Köprüsü, Haliç'te gezinen yelkenliler de bu sahneyi tamamlayan öğeler olmuştur. Sol arka planda ise Çamlıca, Bulgurlu tepeleri yer almaktadır. Ayvazovski'nin "Ay Işığında Eyüp" tablosunda (Resim 2) olduğu gibi, Preziosi'nin bu çalışmasında da Eyüpsultan'ın karakteristik niteliğini oluşturan mezarlık görünümü göz ardı edilmiştir. Ayrıca, Eyüpsultan'ın en baskın öğesi olan Eyüpsultan Camii de bu sahnenin dışında kalmıştır.

Preziosi, suluboya tekniğiyle gerçekleştirdiği bu çalışmasında (Resim 4) Piyer Loti Tepesi'nde yer alan mezar taşlarını, servileri ön plana yerleştirerek, eşeğiyle yukarı doğru giden sarıklı bir ihtiyar adam ile kucağındaki küçük çocuğu ve başıboş sokak köpeklerini bu görünüme katmıştır. Arka fonu oluşturan öğeler arasında ise bu kez sağ tarafta görüntüye giren Eyüpsultan Camii, daha arkada Zal Mahmud Camii, ortada Eyüpsultan'ın Haliç sahilinde yer alan kent dokusundan bir bölüm, daha geride iki hörgüçyle beliren İkinci Unkapanı Köprüsü ve sağlı sollu uzanan Haliç sahilleri boyunca karakteris-

19) SEMRA GERMANER-ZEYNEP İNANKUR, *Oryantizm ve Türkiye, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları, İstanbul 1989, s. 137.*

*5. Amedeo Preziosi, "Eyüp Piyer Loti Sirtlarından", (imzalı, 1893), 40x52 cm., kağıt üzerine suluboya, (Anonim, Antik A. Ş. 148. Müzayede, İstanbul 15 Kasım 1992, sıra no: 160)

20) CEZAR, *Sanatta Batı'ya Açılış...*, C.II., (2. bs.), s.448-449; M. CEZAR, XIX. Yüzyıl Beyoğlusı, Akbank, İstanbul 1994, s.276; H. EDHEM, *Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu*, İstanbul 1924, (Bugünkü Dile Aktaran: Gültekin Elibal), Milliyet Yay., İstanbul 1970, s.36-38; GERMANER-İNANKUR, a.g.e., s.5-6, 82-83, 91-92, 95, 121, 132, 153, 167; P. JULIAN, *The Orientalist*, (İngilizce 1.bs.), Phaidon Press Ltd., Oxford 1977 s.67, 189, (Özgül baskısı Les Orientalistes, Fribourg 1977)

s.70, 188, 189, 191, 194, 196; THALASSO, a.g.e., s.11, 71, 78; N. BERK, *Türk ve Yabancı Resminde İstanbul*, T.T.O.K. yayını, İstanbul (tarihsiz), s.6-8; O. ÖNDEŞ, *İstanbul Aşığı Ressam Preziosi*, Milliyet yayımları, İstanbul 1972, s.39-44; Z. İNANKUR, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'a Gelen Batılı Sanatçılar", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 1993, s.75-82; Z. İNANKUR, "Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Sarayı'nın Ressamları", 10th International Congress of Turkish Art, (Summaries), Cenevre, September 17-23, 1995 (Özetlerin bulunduğu küçük kitapçıkta sayfa numaraları bulunmamaktadır.); *Ayzavovski için ayrıca bakınız: S. ÖNER, "Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu Işığında İvan Konstantinoviç Ayzavovski ve Osmanlı Sarayı", *Milli Saraylar 1993*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Ankara 1993, s.106-119; NIKOLAI NOVOUSPENSKY, *Ayzavovsky, Aurora Art Publishers, Leningrad 1989*, s.19; P. TUĞLACI, *Ayzavovski Türkiye'de, İnkılap ve Aka Yayınevi, İstanbul 1983*, s.5 vd.; G. UZELLİ, XVIII-XIX.Yüzyıllarda Rus Resmi, (İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Doktora Tezi), İstanbul 1995; G. UZELLİ, "İvan Konstantinoviç Ayzavovski (1817-1900)", *Antik-Dekor*, S.37, İstanbul Kasım 1996, s.75-78; A. ÇOKER, *Osman Hamdi ve Sanayi-i*

tik İstanbul silüetini oluşturan, Galata Kulesi, Topkapı Sarayı Adalet Kulesi, Aya İrini, Ayasofya, Sultanahmed camileri, Beyazıt Kulesi, Süleymaniye ve Fatih camileri dikkat çekmektedir.

Preziosi'nin yukarıda incelediğimiz çalışmasının bir benzerini daha görmekteyiz. Sanatçı, suluboya tekniğiyle gerçekleştirdiği bu çalışmasında yine Piyer Loti Tepesi'nden Eyüpsultan ve Haliç'i panoromik olarak yansıtmıştır. (Resim 5) Bir önceki çalışmada görülen başıboş sokak köpekleri bu kez burada yer almamıştır. Sahneyi oluşturan diğer tüm öğelerin bir önceki çalışmayla aynı olduğunu yineleyebiliriz.

Tanzimat Dönemi sultanları arasında Abdülaziz zamanında da (1861-1876 yılları arası 15 yıl) Türkiye'ye birçok Oryentalist ressam geldi. Bunlar içinde: Venedikli Philippe (Pietro) Bello (1830/1-1909/11) (Doğu'ya Bakış Kataloğu s.226'ya bakınız.) İstanbul'da 1866 yılında evlendiğine göre bu tarihten kısa bir süre önce yani Abdülaziz Dönemi'nde gelmiş olmalıdır. Abdülaziz'in yanında çalışan ressamlar arasında yer alan Pierre Desire Guillemet (1827-1878), Thalasso'nun verdiği bilgiye göre padişahın da desteğiyle 1874 yılında Beyoğlu'nda Kalyoncu Kulluğu Caddesi'nde eşi ile birlikte batılı anlamda desen ve resim eğitimi verdiği

ilk özel akademiyi kurmuştu. Bu konuda çok geniş bir araştırma yapmış olan Mustafa Cezar ise, eldeki bilgilere eleştirel bir yaklaşımdan sonra, bu akademinin "Desen ve Resim Akademisi" adıyla 1874 yılının Eylül ayında Beyoğlu Hammalbaşı Sokak 60 numarada açıldığını ve yaklaşık olarak üç yıl işlevinin devam ettirdikten sonra 1877'de kapandığını bildirmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, bu akademi uzun yıllar Paris'te kalan Sarkis Direnyan* ve Mıgırdiç Civanyan da eğitim görmüştü. Dönemin diğer sanatçıları arasında Avusturyalı Rudolph Ernst (1855-1935); İngiliz Walter Charles Horsley, İngiliz Lord Frederick Leighton (1830-1896); İsviçreli Leopold Carl Müller (1834-1892, 1850'lerde faal olduğu bilinmektedir.), Rudolph Weisse; İtalyan Alberto Pasini (1826-1899); Fransız Jean-Léon Gérôme (1824-1904), (İstanbul'a ilk gelişi 1854 (Abdülmeccid Dönemi), daha sonra 1875 (Abdülaziz Dönemi) ve 1879 (II.Abdülhamid Dönemi)'da tekrar gelmiştir). Léon Joseph Florentin Bonnat (1833-1922), Charles-Émile de Tournemine (1812-1872) sayılabilir.(20) Sultan Abdülaziz 1867 Uluslararası Paris Sergisi'nin açılışında bulunmuş; daha sonra Viyana'ya geçmiş ve Belvedere Sarayındaki resimleri incelemiştir. Sultan bu gezisi sırasında

saray için bazı resimler de satın almıştır. Kendisine bu konuda o sıralarda Paris'te resim eğitiminde olan Şeker Ahmet ve Osman Hamdi yardımcı olmuştur. Alınan eserler içinde Jean-Léon Gérôme, Adolphe Yvon, Gustave Boulanger, Washington, Van Marcke, Huguet, Harpignies, Daubigny ve Schereyer gibi dönemin ünlü adlarına rastlıyoruz. Yine bu dönemde sarayda çalışan ve saraya resim sunan ressamırlar içinde Ayvazovski, Guillemet ve Stanislaus Chlebowski adlarını görüyoruz.(21) Dönemin en önemli sanat hareketlerinden biri de kuşkusuz, Paris'teki resim eğitiminden dönen Şeker Ahmet Paşa'nın İstanbul Sultanahmet'teki Sanat Okulu'nda 1871'de ki duyurulduğundan tam iki yıl sonra 1873'de açtığı ilk resim sergisidir. Sergide yer alan Türk ressamırları: Şeker Ahmet, Mesud Bey, Said Bey, Naim Bey, Yusuf Bahadeddin Bey ve Ahmet Bey'di. Yabancı ressamırlar içinde: Guillemet ve Eşi, Mekteb-i Sultani resim öğretmeni Hayette, Acquaroni'nin adlarını görmekteyiz. Bu serginin İstanbul'da etkisi büyük olmuş, halkın resme karşı ilgisi uyanmış ve bir resim piyasası oluşmuştur.(22) İkinci sergi 1875 yılında Darülfünun binasında (günümüzde Çemberlitaş'taki Basın Müzesi) düzenlenmiştir. 1883 yılında da Sanayi-i Nefise Mekteb-i resmen açılmıştır. Daha sonra bu sergilerin devam ettiği görülmektedir.(23)

II.Abdülhamid Dönemi (1875-1909 34 yıl) sanatçıları: İtalyan Fausto Zonaro (1854-1929), Zonaro'nun İstanbul'a geliş tarihi 1891 yılıdır Leonardo Mango (1843-1930), Mango 1883 yılında İstanbul'a gelmiştir. 1883'de Sanayi Nefise'de hocalık yapan Salvatore Valeri (1856-1946) İstanbul'a 1880 yılında gelmiştir. 1915 yılına kadar Türkiye'de kalan sanatçı V.Mehmet Reşat Dönemi'ni de görmüştür. Warnia Zarzecki (1850-?) İstanbul'a 1883 yılında gelmiştir. Daha önce yukarıda bahsettiğimiz Jean-Léon Gérôme (1824-

1904) (İlk gelişi 1854, Abdülmecid Dönemi) diğer sanatçıları arasında ise Alman Ferdinand Max Bredt, Fransız Albert Aublet, Edouard Debat-Ponsan, Jean-Jules Antoine Lecomte du Nouÿ (1842-1923), Paul-Alexandre-Alfred Leroy (1860-1942), Emile Bernard (1868-1941), İngiliz Frank Brangwyn (1867-1943), Edwin Weeks, Hollandalı Marius Bauer (1867-1932), Amerikalı John Singer Sargent (1856-1925) sayılabilir.(24) Yine Doğu'ya Bakış Sergisi'nde gördüğümüz gibi Edmondo Amicis'in "Costantinopoli" adlı kitabının desenlerini çizen Cesare Biseo (1843-1909) ve suluboya bir İstanbul çalışmasında 1884 tarihini atmış olan Gabriele Carelli (1820-1920) adlarını bu listeye ekleyebiliriz.(25) Figür konusunda oldukça hoşgörüsüz bir toplum karşısında dininde betim yasağı olmayan Hıristiyan sanatçıların daha serbest bir davranışa sahip olmaları zaman içinde Osmanlı halkının tutumunun yumuşamasında az da olsa bir yarar sağlamıştır. Ayrıca bu tutumun değişmesine etki eden diğer bir öge de asker ressamırların kararlı tutumu olmuştur.(26) 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de bulunan yabancı ressamırlar, tipik bir doğu kenti olarak değerlendirildikleri İstanbul'dan çeşitli görünimleri Oryantalist bir anlayışla betimlemişlerdir. Buna karşın Pera ve çevresinin Levanten sanatçıları daha çok portre türünde çalışmalar, kendi kiliseleri için dinsel konulu kompozisyonlar ve aziz resimleri betimlemişlerdir.(27)

Bu arada Yıldız Porselen Fabrikası da birçok sanatçıyı çalıştırmıştır. Bunlar arasında: Hüseyin Zekâi Paşa (1859-1919), Mustafa Vasfi Paşa (1857-1905), Halid Naci (1875-1927), Osman Nuri Paşa (1839-1906), Hoca Ali Rıza (1858-1930), Ömer Adil Bey (1868-1928), Fausto Zonaro (1854-1929) sayılabilir. (28) Yine bu dönemde açılan bazı sergileri görüyoruz: 1880 yılında Elifba Kulübü'nün açtığı sergiye halk büyük bir

Nefise Mektebi, İstanbul 1983, s.10; ARSEVEN, *Türk Sanatı Tarihi*, s.131; G. İREPOĞLU, *Feyhaman*, İstanbul 1986, s.18; TANSUĞ, *Çağdaş Türk Sanatı*, s.93; ANONİM, "Haag, Carl", *Webster's Biographical Dictionary*, s.646; aynı eser s.149'da "Bida, Alexandre", aynı eser s.342'de "Constant, Benjamin", aynı eser s.559'da "Frere Theodore", aynı eser s.645'de s.169'da "Bonnat, Léon Joseph Florentin", G. RENDA, "Resimlerde İstanbul", *Yüzyıllar Boyunca Venedik ve İstanbul Görünümleri/Vedute di Venezia ed İstanbul Attraverso i Secoli*, Istituto Italiano di Cultura/İtalyan Kültür Merkezi, İstanbul 10 Nisan-10 Haziran 1995 Sergi Kataloğu, s.13-14; ayrıca Doğu'ya Bakış sergi için seçen birçok sanatçı için bakınız: ANONİM, *Doğu'ya Bakış:Neoklasik'ten Yirminci Yüzyıla İtalyan Grafik Sanatında İslâm Dünyası*, İstanbul 1996 (TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı ve İstanbul İtalyan Kültür Merkezi'nin düzenlediği 18 Aralık 1996-31 Ocak 1997 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı, Harem Cariyeler Dairesi Giriş Salonu'nda gerçekleştirilen serginin kataloğu), s.57,58,120-121; Jean Baptiste Huymans için bkz: *Librairie de Péra XX. Antika Kitap Müzeyelesi Kataloğu*, İstanbul 29 Eylül 1996, sıra no:71, *Sarkis Direnyan'ın "Gazete Okuyan Adamlar" t.ü.y. 51x38cm. bir yapıtı ve İRHM koleksiyonunda yer alan diğer yapıtlar için bakınız: H. KATIPOĞLU (Yayın Hazırlayan), *Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu/The Collection of İstanbul Museum of Painting and Sculpture Mimar Sinan University*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s.449.

21) GERMANER-İNANKUR, *a.g.e.*, s.82; THALASSO, *a.g.e.*, s.14; S. GERMANER, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", *Tarih ve Toplum*, S.95, İletişim Yayınları, İstanbul Kasım 1994, s.33-40; S. ÖNER, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Saray Çevresinde Resim Sanatı", *Milli Saraylar 1992*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Ankara 1992, s.58-77

22) GERMANER-İNANKUR, *a.g.e.*, s.83; THALASSO, *a.g.e.*, s.15; KAYNAK-NİRVEN, *a.g.e.*, s.24

23) GERMANER-İNANKUR, *a.g.e.*, s.84; THALASSO, *a.g.e.*, s.17; KAYNAK-NİRVEN, *a.g.e.*, s.24-25

24) THALASSO, *a.g.e.*, s.11, 28-36, 65-70, 46-55, 56-62; TANSUĞ, *Çağdaş Türk Sanatı*, s.40-41; GERMANER-İNANKUR, *a.g.e.*, s.84; S.

*6. G. C. Michelet, "Piyer Loti'den Haliç", tuval üzerine yağlıboya, (Alper Can Yakın-Yüksel Kanar-Hatice Kot (Haz.), Kendini Yazan Ağaç, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İSTAÇ, İstanbul 1997, s. 251)

röme ve Topkapı Sarayı", *Antika Dergisi/The Turkish Journal of Collectable Art*, S.36, İstanbul Nisan 1988, s.38-48, S. GERMANER, "Jean-Léon Gérôme", *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, Yıl:4/Sayı:30, Ankara Mart 1985, s.15-17, ARSEVEN, *Türk Sanatı Tarihi*, C.III., s.132, JULIAN, a.g.e., s.183,184,191, A. K. GÖREN, "Türk Sanatçıların Paris'teki Hocalarından:1 Jean-Léon Gérôme (1824-1904)", *Antik-Dekor*, S.34, İstanbul Nisan 1996, s.102-107, A. GÜRÇAĞLAR, *Fausto Zonaro ve Çağdaşlarının İstanbul Manzaraları*, (İ.T.Ü. Sanat Tarihi Y.L.Tezi), İstanbul Haziran 1991, Z. SÖNMEZ, "Türk Sanatında İtalyan Ressamlar ve Etkileri", *Aslanapa Arma İmanı*, İstanbul 1996, s.239-252, A. BATUR, "19. Yüzyıl İstanbul Basımında Sanat ve Mimarlık", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı*, İstanbul 1996, s.109-113 arası Atatürk Kitaplığı'nda yer alan gazetelerden derlenen bilgiler içinde Zonaro'nun Ayaspaşa'daki ev adresi ve atölyesi yanında, Şeker Ahmed Paşa'ya ait bilgiler de bulunmaktadır.

25) ANONİM, *Doğu'ya Bakış*, s.142-144, 172-195,232-233

26) TANSUĞ Çağdaş Türk Sanatı, s.37-40, 55

27) GERMANER, "1850 Sonrası Türk Resminde Kaynak ve Konular", *Osman Hamdi ve Dönemi*, s.72-73

28) N. BAYRAKTAR, *İstanbul Cam ve Porselenleri*, İstanbul 1982, s.7-10, Ö. KÜÇÜKERMEN, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası Saray'dan Hereke'ye Giden Yol*, Ankara 1987, s.73, İREPOĞLU, *Feyhaman*, s.20

29) CEZAR, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, C.II., (2. bs.), s.435-438, İREPOĞLU, *Feyhaman*, s.20, YETİK, a.g.e., s.110

30) CEZAR, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, C.II., (2. bs.), s.442-445, DUBEN, *Pera Res.*, s.12-13

31) A. K. GÖREN, "Türk Resim Sanatında Eyüpsultan'ı Betimleyen Ressamlar", II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, s.242, Resim: 15

ilgi gösteriyordu. 1881'de tekrarlanan ikincisinde ise katılan eser sayısında artış görülmüyordu.(29) 1901 yılında ise Sana-yi-i Nefise Mektebi Mimarlık Bölümü hocası Alexandre Vallauray ile Régis Delbeuf, İstanbullu sanatçıların bir araya gelerek çalışmalarını sergileyecekleri bir "salon" kurulması amacıyla çeşitli girişimlerde bulundular. Böylelikle ilk "İstanbul Salonu" Bourdon adlı bir Fransız tüccarın Passage Oriental (Doğu Pasajı)'deki konağında açılmış oldu. Aynı sergi, yine aynı kişilerin girişimleriyle 1902 ve 1903 yıllarında da yinelen-di.(30)

Yaşamöyküsüne ilişkin ayrıntılı bir bilgi bulamadığımız Michelet adlı sanatçının yağlıboya olarak gerçekleştiren bu çalışmasında Piyer Loti Tepe-si'nde yer alan mezar taşları, serviler arasından, panoramik olarak Eyüpsultan ve Haliç yansıtılmıştır. (Resim 6) Tablonun sağ alt tarafında Eyüpsultan'ı oluşturan tarihsel doku ve baskın bir öğe olarak Eyüpsultan Camii verilmiştir. Daha geri planda ise Ayvansaray bölgesi ve burada yer alan surlar belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu tablo ile hemen hemen aynı açıdan ve neredeyse ilginç bir benzerlik olarak tıpa tıpa aynı özellikleri, geçen yıl örneğini verdiğimiz Namık İsmail'in "Piyer

Loti'den Haliç" adlı yapıtında görebiliriz. Bu açıdan Michelet'nin bu yapıtını olasılıkla 20. yüzyılın hemen başlarında gerçekleştirmiş olabileceğini söyleyebiliriz.(31)

Bu araştırmamızda çok çeşitli kitap, katalog, broşür, dergi vb. kaynakları tarayarak ulaşılmaya çalıştığımız bu örneklerden sonra, 18. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla uzanan süreçte gravür türüne ilişkin birçok Eyüpsultan temalı örneğe rastladığımız halde, özellikle 19. yüzyıldan itibaren yağlıboya, suluboya türünde çalışmalar gerçekleştiren azınlık, levanten ve yabancı sanatçıların Eyüpsultan yerine, ağırlıklı tema olarak, Boğaziçi, Fenerbahçe, Haliç'in girişinde yer alan İstanbul Limanı'nı, Galata, Pera, Eminönü bölgelerini seçtiklerini söyleyebiliriz. Yukarıda örneklerini verdiğimiz yapıtların bazılarında da izlediğimiz gibi Eyüpsultan'ın simgesi olarak görülebilecek mezarlıkların sanatçıların kendi anlayışları doğrultusunda göz ardı edildiği ya da başka bir deyişle kurguya başvurulduğu dikkat çekmektedir. Sanatçıların yapıtlarını yerinde gözlem sonucu gerçekleştirdikleri, döneminde sayısız örneğini gördüğümüz gibi hayali bir betimleme içinde olmadıkları anlaşılmaktadır. ANONİM, *Doğu'ya Bakış:Neoklasik'ten*

KAYNAKLAR

Yirminci Yüzyıla İtalyan Grafik Sanatında İslâm Dünyası, İstanbul 1996

ANONİM, Webster's Biographical Dictionary, A Merriam-Webster, G. and C. Merriam Company, U.S.A. (tarihsiz)

ARSEVEN, CELAL ESAD, Türk Sanatı Tarihi, C.III., Maarif Vekaleti, İstanbul (1955-1959)

ARSLAN, NECLA, "19. yy. İstanbul'un Kültür ve Sanat Ortamında Gravürlerin Yeri", Sanatsal Mozaik, S.13, İstanbul Eylül 1996, s.18-26

ARSLAN, NECLA, "Gravürlerin 19. Yüzyıl-da İstanbul'un Kültür ve Sanat Ortamındaki Yeri", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, (Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler), Sanat Tarihi Derneği Yayını, s.63-74

ARSLAN, NECLA, Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1992

BATUR, AFİFE, "19. Yüzyıl İstanbul Basımında Sanat ve Mimarlık", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, (Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler), Sanat Tarihi Derneği Yayını, İstanbul 1996, s. 109-113

BAYRAKTAR, NEDRET, İstanbul Cam ve Porselenleri, İstanbul 1982

BERK, NURULLAH, Türk ve Yabancı Resminde İstanbul, T.T.O.K. yayını, İstanbul (tarihsiz)

BOPPE, AUGUSTE, Les Orientalistes Les Peintres du Bosphore Au XVIIIe Siècle, ACR Edition, Les Éditions de l'Amateur, Paris 1989
CASA, JEAN-MICHEL, Le Palais de France à Istanbul/İstanbul'da bir Fransız Sarayı,

Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995

CEZAR, MUSTAFA, XIX. Yüzyıl Beyoğ-lusu, Akbank, İstanbul 1991

ÇOKER, ADNAN, Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi, İstanbul 1983

DUBEN, İ. AKSÜĞÜR, 1873-1908 Pera Ressamları, Beymen, İstanbul (1990)

EYİCE, SEMAVİ, "19. Yüzyılda İstanbul'da Batılı Yazarlar, Ressamlar, Mimarlar, Edebiyatçılar ve Müzisyenler", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, (Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler), Sanat Tarihi Derneği Yayını, İstanbul 1996, s.9-46

GERMANER, SEMRA, "1850 Sonrası Türk Resminde Kaynak ve Konular", Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s.69-74

GERMANER, SEMRA, "Batı Tarzı Resmin İstanbul Yaşamına Katılışı ve Yer Aldığı Ortamlar", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, (Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler), Sanat Tarihi Derneği Yayını, İstanbul 1996, s.129-137

GERMANER, SEMRA, "Jean-Léon Gérôme ve Topkapı Sarayı", Antika Dergisi/The Turkish Journal of Collectable Art, S.36, İstanbul Nisan 1988, s.38-48

GERMANER, SEMRA, "Jean-Léon Gérôme", Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi, Yıl:4/Sayı:30, Ankara Mart 1985, s.15-17

GERMANER, SEMRA, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", Tarih ve Toplum, S.95, İletişim Yayınları, İstanbul Kasım 1991, s.33-40

GERMANER, SEMRA-ZEYNEP İNAN-

KUR, *Oryantalizm ve Türkiye, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları, İstanbul 1989*

GÖREN, AHMET KAMİL, "Geçmişten Günümüze Gravürlerde, Minyatürlerde, Tablolarda İstanbul Teması, İstanbul'u Betimleyen Ressamlar", *Antik-Dekor*, S.33, İstanbul Şubat 1996, s.160-164

GÖREN, AHMET KAMİL, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma Çabaları Bağlamında 19. Yüzyıl Sanat Ortamını Oluşturan Azınlık, Levanten ve Yabancı Ressamlar", *Antik&Dekor*, S.40., İstanbul Nisan 1997, s.88-99

GÖREN, AHMET KAMİL, "Türk Resim Sanatında Eyüpsultan'ı Betimleyen Ressamlar", *II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 8-10 Mayıs 1998, Eyüpsultan Belediyesi, İstanbul (Kasım 1998)*, s. 238-259

GÖREN, AHMET KAMİL, *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi, Şişli Belediyesi-İstanbul Resim ve Heykel Müzeleri Derneği Yayını, İstanbul 1997.*

GÖREN, AHMET KAMİL, "Türk Sanatçıların Paris'teki Hocalarından:1 Jean-Léon Gérôme (1824-1904)", *Antik-Dekor* S.34, İstanbul Nisan 1996, s.102-107

GÖREN, AHMET KAMİL, "İstanbul Impressions of the Artists", *ICOC, Issue:45 İstanbul Aralık 1995*, s.64-77

GÖREN, AHMET KAMİL, "İstanbul Ressamları", *Artist Plastik Sanatlar Dergisi*, S.20, İstanbul Mayıs 1993, s.16-17

GÜRÇAĞLAR, AYKUT, *Fausto Zonaro ve Çağdaşlarının İstanbul Manzaraları, (İ.T.Ü. S. Tarihi Y. L. Tezi), İstanbul Haziran 1991*

GÜRÇAĞLAR, AYKUT, *Hayali İstanbul Manzaraları, (İ.T.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996*

HALİL EDHEM, *Elvah-ı Nakşiye Kolek-*

siyonu, İstanbul 1924, (Bugünkü Dile Aktaran: Gültekin Elibal), Milliyet Yay., İstanbul 1970

İNANKUR, ZEYNEP, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'a Gelen Batılı Sanatçılar", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993*, s.75-82

İNANKUR, ZEYNEP, "Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Sarayı'nın Ressamları", *10th International Congress of Turkish Art, (Summaries), Cenevre, September 17-23, 1995 (sayfa numarası yok)*

İREPOĞLU, GÜL, *Feyhaman, İstanbul 1986*

JULIAN, PHILIPPE, *The Orientalist, (İngilizce 1. bs.), Phaidon Press Ltd., Oxford 1977 s.67,189, (Özgün baskısı Les Orientalistes, Fribourg 1977)*

KATİPOĞLU, HALENUR, (Yayına Hazırlayan), *Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu/The Collection of İstanbul Museum of Painting and Sculpture Mimar Sinan University, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996*

KAYNAK TUĞRAY-NUR NİRVEN, "Batılılaşma Döneminde İstanbul'un Azınlık, Levanten ve Yabancı Sanatçıları", *Artist Plastik Sanatlar Dergisi*, S.15, İstanbul Kasım-Aralık 1992, s.25-27

KÜÇÜKERMEN, ÖNDER, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası Saray'dan Hereke'ye Giden Yol, Sümerbank Genel Müdürlüğü, Ankara 1987*

MELLING, ANTOİNE IGNACE, *Voyage Pittoresque De Constantinople et De Rives Du Bosphore, Yapı Kredi Bankası, İstanbul (taribsiz)*

NOVOUSPENSKY, NIKOLAI,

Ayvazovsky, Aurora Art Publishers, Leningrad 1989

ÖNDEŞ, OSMAN, İstanbul Aşığı Ressam Preziosi, Milliyet yayımları, İstanbul 1972

ÖNER, SEMA, "Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu Işığında İvan Konstantinoviç Ayvazovski ve Osmanlı Sarayı", Milli Saraylar 1993, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Ankara 1993, s.106-119

ÖNER, SEMA, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Saray Çevresinde Resim Sanatı", Milli Saraylar 1992, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Ankara 1992, s.58-77

ÖZEL, MEHMET, (Haz.), Ressamların Fırçasından/From the Paintbrush of the Artists İstanbul, Kültür Bakanlığı, Ankara 1995

PAMUKCİYAN, KEVORK, "1867 Yılı Paris Sergisine Katılan Osmanlı Sanatkârları", Tarih ve Toplum, Cilt:18, Sayı:105, İletişim Yayınları, İstanbul Eylül 1992, s.35/163-37/165

PAMUKCİYAN, KEVORK, "Osmanlı Döneminde İstanbul Sergilerine Katılan Ermeni Ressamlar", Tarih ve Toplum, Cilt:14, Sayı:80, İletişim Yayınları, İstanbul Ağustos 1990, s.34/98-41/105

PARLAR, GÜNDEGÜL, "Gravürlerde Eyüp", 1. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, Eyüpsultan Belediyesi, İstanbul (1997), s.23-32

RENDA, GÜNSEL, "Avrupa Sanatında Türk Modası", Sanat Üzerine, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s.39-50

RENDA, GÜNSEL, "Resimlerde İstanbul", Yüzyıllar Boyunca Venedik ve İstanbul Görünümleri/Vedute di Venezia ed Istanbul Attraverso i Secoli, Istituto Italiano di Cultura/İtalyan Kültür Merkezi, İstanbul 10 Nisan-10 Haziran 1995 Sergi Kataloğu

SAİD DUHANI, Beyoğlu'nun Adı Pera İken (Geri Dönmeyecek Zamanlar), (Fransızca'dan Çeviren: Nihal Önal), Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1990

SEVİM, MUSTAFA, (Hazırlayan), Gravürlerle Türkiye/in Gravures Türkiye İstanbul, C.I,2,3, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara 1996

SÖNMEZ, ZEKİ, "Türk Sanatında İtalyan Ressamlar ve Etkileri", Aslanapa Armağanı, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996, s.239-252

TANSUĞ, SEZER, Çağdaş Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986

THALASSO, ADOLPHE, L'Art Ottoman, Les peintres de Turquie, Paris (1910), (Tıpkı Basım Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1988)

TUĞLACI, PARS, Ayvazovski Türkiye'de, İnkılap ve Aka Yayımevi, İstanbul 1983

TUĞLACI, PARS, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İnkılap ve Aka Yayımevi, İstanbul 1981

TUĞLACI, PARS, The Role of The Balian Family in the Ottoman Architecture, (2nd.Ed.) YÇK (Yeni Çığır Kitabevi(Books-tore)), İstanbul 1990

UZELLİ, GÖNÜL, "İvan Konstantinoviç Ayvazovskiy (1817-1900)", Antik-Dekor, S.37, İstanbul Kasım 1996, s.75-78

UZELLİ, GÖNÜL, XVIII-XIX.Yüzyıllarda Rus Resmi, (İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Doktora Tezi), İstanbul 1995

YERASİMOS, STEFANOS, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan 1971'e, (3. bs.), İstanbul